

După cum se știe, locuința tipică pentru perioada feudală timpurie la Dunărea de Jos este bordeiul¹. Amenajări modeste, cu o singură încăpere, amplasate în gropi cu adâncimi variabile, bordeiele se întâlnesc în această perioadă pe arii foarte întinse². Ca tip de locuință ele caracterizează un anumit stadiu de dezvoltare social-economic al populației care le folosește. Se întâlnesc, de la o regiune la alta, variante constructive determinate de condițiile locale. În stadiul actual al cercetărilor se poate afirma că în regiunea Dunării de Jos predomină așa numitele „semibordeie”, locuințe instalate în gropi puțin adâncite (0,50—0,80 m). Spre deosebire de bordei, al cărui acoperiș se sprijină pe pământ, pereții săi reprezentând o căptușeală a gropii, „semibordeiul” are și pereți vizibili³. În cazul acesta partea de jos a peretelui reprezentând căptușeala gropii putea fi din piatră sau lemn⁴; partea superioară, pe o înălțime de cca. 1 m depășea suprafața solului și era, în general, construită din lemn⁵.

În acest context, locuințele clădite la suprafața solului reprezintă o excepție și merită, credem, o mențiune aparte.

Dintre așezările feudale timpurii de pe linia Dunării, în care au mai apărut locuințe de suprafață, situațiile cele mai clare le oferă cea de la Păcuiul lui Soare.

Nu este aici locul să amintim problemele diverse pe care le ridică această așezare⁶; ne vom mulțumi să relevăm aspectele legate de locuințele datînd din secolul al XI-lea, descoperite aici.

Rezultatele săpăturilor arheologice practicate în așezarea aflată azi pe un ostrov al Dunării dobrogene au arătat că cele mai timpurii locuințe de aici, datînd de la începutul secolului al XI-lea, sînt de tipul „semibordei”. Gropile lor au o adîncime mică (0,40—0,70 m) și sînt săpate într-un teren instabil⁷. Pereții acestor locuințe par să fi fost centruți, în toate cazurile, din bîrne. S-au descoperit amprente ale tălpilor de lemn de la baza pereților, resturi de bîrne carbonizate sau putrezite, și o cantitate destul de mare de scoabe și cuie de fier. În nici un caz nu au apărut resturi care să ateste folosirea pietrei, a chirpicilor sau a sistemului clasic de paianță la ridicarea pereților. Podeaua locuințelor adîncite era, în general, din lipitură de lut galben. Sursa de căldură o reprezenta cuptorașul de piatră (cotlon, pietrar) în două variante: 1) în formă de potcoavă, construit din

pietre mici sau bucăți de cărămidă lipite cu pământ; 2) rectangular, construit din plăci de piatră. Prima variantă avea partea de sus în formă de boltă, iar cea de-a doua plată. Mai răspîndită era varianta a doua, cea a cuptorașelor rectangulare din plăci de piatră. Acoperișul acestor locuințe pare să fi fost din stuf⁸.

În a doua jumătate a secolului al XI-lea tipul de locuință parțial adîncită în pământ este abandonat, făcîndu-și apariția locuințele de suprafață. În așezarea de care ne ocupăm, fenomenul este general. Fără a intra în detalii comparative, menționăm că momentul cronologic al acestei schimbări nu-și are corespondențe în alte așezări din această zonă⁹.

Locuințele de suprafață de aici reprezintă, în multe cazuri, refaceri ale „semibordeiilor”, ele fiind ridicate peste gropile nivelate ale acestora. Dimensiunile cresc, suprafața medie depășind 16 mp. Această extindere a suprafeței n-a fost determinată de modificări intervenite în densitatea locuințelor, pe planul general al așezării, spațiile libere dintre locuințe fiind mari și în faza cronologică corespunzînd semibordeiilor, deci în prima jumătate a secolului al XI-lea.

Prima deosebire constructivă între cele două tipuri de locuințe se manifestă prin apariția unor șiruri de pietre — în general blocuri ecarisate — la baza pereților locuințelor de suprafață¹⁰ (fig. 1,2).

Este o caracteristică a majorității acestor construcții pe care — pentru simplificarea lecturii — le vom numi case. Pereții lor erau construiți tot din bîrne, al căror mod de încheiere nu-l cunoaștem. În cele patru colțuri ale casei s-au descoperit, în unele cazuri, gropi de stîlpi cu un diametru de cca. 0,15 m. Într-o situație mai clară, la una din locuințe, se poate observa că cei patru stîlpi nu erau „încastrați” pe axul șirurilor de blocuri ci erau puțin retrași spre interior. Se pare că bîrnele pereților se încheiau între ele independent de acești stîlpi; este posibil însă ca ei să fi consolidat, într-un fel, colțurile casei. De remarcat că pe mijlocul laturilor scurte ale locuințelor nu s-au găsit, în general, gropi ale stîlpilor care susțineau în mod obișnuit grinda pe care se sprijinea coama acoperișului. După toate probabilitățile, sarcina acesteia era preluată de cîte un stîlp fixat în ultima grindă a celor doi pereți opuși.

Acoperișul pare să fi fost din trestie¹¹; nu putem ști dacă aceste case aveau tavan. Podeaua era făcută, ca și la bordeie, din lipitură de lut galben. În general, aceasta se depunea direct peste pămîntul sau resturile nivelate ale straturilor de cultură; uneori întîlnim 3—4 refaceri succesive ale podelei.

Din descoperirile făcute pînă acum se desprinde o singură excepție, în care lipitura s-a așezat peste un nivel de pietre, relativ mici și cu forme neregulate, care constituiau un „suport” pentru podea (fig. 2).

Instalația de foc a locuințelor de suprafață continuă să rămîna cuptorul de piatră. Predomină numeric tipul rectangular realizat din plăci de piatră, în cazul nostru de calcar. Cuptorul este așezat, întotdeauna, într-unul din colțurile încăperii, probabil cu fața spre ușă. Într-un caz, în spațiul dintre marginile sale și rîndurile de blocuri care formau colțul temeliei fuseseră depuse pietre mici și lut, poate, în scopul creării unei „umpluturi” care să mențină mai mult căldura.

Un caz aparte îl constituie una dintre case ce face parte

⁸ Cantitatea relativ mare de cenușă fără cărbuni, care apare în săpături, indică acest lucru. De asemenea s-au descoperit resturi de lipitură cu amprente de stuf provenind probabil de pe partea interioară a acoperișului.

⁹ Locuințe de suprafață au apărut și la Dinogetia, dar datînd din secolul al XII-lea ca și la Capidava unde datează, după cît se pare, din prima jumătate a secolului al XI-lea. Din păcate, cercetarea lor este dificilă fiind situate foarte aproape de suprafața solului, deci, în general, parțial distruse.

¹⁰ Este vorba, în general, de blocuri mai mici (cca 0,50×0,30×0,20 m) extrase din clădirile interioare aparținînd cetății construite la sfîrșitul secolului X.

¹¹ Se mențin aceleași observații ca și în cazul bordeiilor.

¹ Pentru așezările mai intens cercetate din Dobrogea, vezi: Eugen Comșa, în *Dinogetia* I, Buc., 1967, p. 30—50; Gr. Florescu, în *Capidava* I, Buc., 1958, p. 138—152 și rapoartele de săpături din „Materiale” V (p. 556—558); VI (p. 617—622); VII (p. 573); VIII (p. 693); D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare* I (p. 59—71). La nord de Dunăre: Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Buc., 1967, p. 19—54; pentru așezarea de la Bucov: Maria Comșa în „Materiale” V, p. 495—496; „Materiale” VII, p. 544; pentru așezarea de la Ileana-Podari, VI. Zirra, în „Materiale” V, p. 503—504.

² I. Nestor, *Contributions archéologiques au problème des proto-romains. La civilisation de Dridu*, în „Dacia”, N.S., II, 1958, p. 375.

³ În felul restituirilor efectuate de Eug. Comșa, *op. cit.*, p. 48.

⁴ La Dinogetia și Păcuiul lui Soare lemn, la Capidava predomină piatră.

⁵ Ni se pare puțin probabil, judecînd după dimensiunile și modul de așezare al pietrelor din căptușeala gropilor de bordeie de la Capidava că ele să fi avut și pereți „aerieni” din piatră. Ne referim la acele gropi mai puțin adînci care impuneau înălțimea pereților.

⁶ Dintre lucrările mai importante care privesc monumentul de pe insula Păcuiul lui Soare, în afara monografiilor citate la notele 1 și a rapoartelor de săpături publicate în „Materiale” V, p. 587—592; „Materiale” VI, p. 653—666; „Materiale” VII, p. 559—608; „Materiale” VIII, p. 713—722; semnalăm: Petre Diaconu Крестоу X—XV вв. в Пăкуйол луй Соаре н свете археологических исследований. în „Dacia” N.S., V, 1961, p. 485—501; D. Vilceanu, *Cu privire la tehnica de construcție a zidului de incintă al cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare*, în „SCIV”, 16, 1965, 2, p. 291—305; Petre Diaconu, *Quelques problèmes relatifs à la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare à la lumière des dernières fouilles archéologiques*, în „Dacia” N.S., X, 1966, p. 361—365; R. Popa, *La porte Nord de la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare*, în „Dacia”, N.S., XI, 1967, p. 271—293; D. Vilceanu, *Debarcaderul și problema poziției geografice a cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare*, în „SCIV”, 18, 1967, 4, p. 594—615; R. Popa, *Păcuiul lui Soare, o așezare din vechime cu trăsături urbane în veacurile XIII—XIV*, în „Studii”, XVII, 1964, 1, p. 107—115.

⁷ Straturile succesive de mortar și argilă sînt depuse de constructorii peste nișul ce constituia solul inițial, în vederea ridicării nivelului de călcare, în interiorul incintei.

Fig. 1. Resturile unei locuințe de suprafață, avînd alături un atelier de prelucrat metale.

Fig. 2. O parte a unei locuințe cu blocurile de piatră constituind „fundația” și pietre mărunte așezate inițial sub podeaua de lut.

dintr-un mic complex (fig. 1). Ea pare să fi aparținut unui meșteșugar care prelucra metale¹².

Deși, în linia mari, atelierul prezintă aceleași caracteristici constructive cu casele¹³, el se deosebește prin unele trăsături care în contextul acestei prezentări nu vor fi subliniate. În ceea ce privește locuința respectivă, ce ne interesează în primul rând, ea constituie o excepție prin faptul că este înconjurată pe trei laturi de către un „zid” compus din două rânduri de blocuri suprapuse (fig. 3). Este vorba de pietre mai mari decât cele folosite la baza pereților locuinței. Acest zid care înconjură locuința o și separa de atelier. Nu putem preciza cât era de înalt și care era destinația sa. Nu știm dacă mai avea vreun rând de blocuri sau partea de sus era din lemn. Asocierea între atelier și această casă înconjurată de un zid ne face să presupunem că spațiul închis din jurul casei putea folosi, eventual, la adăpostirea anumitor produse ale atelierului sau a materiei prime.

Revenind la problema caselor obișnuite subliniem că în afara construirii lor la suprafața solului, a apariției temeliilor de piatră și a extinderii dimensiunilor, ele își păstrează celelalte caracteristici: pereții din lemn, podeaua de lut galben, cuptorașul din piatră și acoperișul din stuf.

Folosirea lemnului ca material principal de construcție al acestor locuințe ni se pare a fi elementul cel mai caracteristic. Se confirmă astfel existența unei „arhitecturi” a lemnului pe linia Dunării, în epoca de care ne ocupăm. În legătură cu acest fapt s-au făcut și unele interpretări de ordin etnic, bazate mai ales pe modul de încheiere a birnelor¹⁴. Observația se referea la bordeie dar, după cum am văzut, ea se poate extinde și la locuințele de suprafață. În ce ne privește nu putem aduce în discuție elemente care să ofere indicii pentru unele interpretări de ordin etnic. De altfel, considerăm că există puține șanse ca studiul locuințelor din perioada feudalismului timpuriu să releve aspecte concludente în acest sens¹⁵.

Cum am mai spus, în acea vreme, bordeiul era răspândit pe arii foarte întinse. El constituie tipul de locuință comun așezărilor rurale de pe un spațiu cuprins între cursul Dunului și Alpii Orientali¹⁶.

În general, se constată o asociere între bordei și cuptor, în special cuptorul de piatră. Plecând de la premisa că în epoca romană, pe teritoriul țării noastre, bordeiul era foarte puțin răspândit¹⁷, unii autori ajung la concluzia că el a fost adoptat de populația locală de la slavi¹⁸.

Asemenea afirmații s-au făcut și în legătură cu alte regiuni din Europa considerându-se, de exemplu, cuptorașul de piatră ca un aport tehnic superior datorat slavilor¹⁹.

Pe de altă parte, în opoziție, s-a arătat că este dificil să se precizeze componența etnică a unor așezări pe baza tipului de locuințe²⁰. După părerea noastră, procesul de intensă răspândire a bordeielor, în zone foarte diverse, se explică prin nivelul de dezvoltare social-economică pe care îl înregistrează regiunile respective în momentul dat. În mod cert, ar fi greșit să considerăm că bordeiul reprezintă, sub aspec-

Fig. 3. Pietrele de „fundatie” ale locuinței (stînga) și ale atelierului (dreapta) de la fig. 1.

tul tehnicii de construcție, un element de progres. Fenomenul apariției sale în zone ce cunoscuseră forme înfloritoare de civilizație urbană marchează, dimpotrivă, un regres²¹. În această situație sîntem obligați să considerăm acest fenomen ca una din componentele procesului de ruralizare generat de invaziile diversilor migratori²². Pentru regiunile Dunării de Jos, acest proces va fi definitivat prin venirea slavilor. În secolele ce vor urma, populația locală se va adapta unor forme de existență pe care așezările rurale le cunoscuseră, probabil, și în timpul stăpînirii romane.

Înlocuirea bordeielor cu locuințe de suprafață se produce, după cum am văzut, la Păcuiul lui Soare, în a doua jumătate a secolului al XI-lea. Menționăm că momentul nu poate fi sincronizat cu situații similare petrecute în alte așezări. Sub raport cronologic, schimbarea survenită în modul de a construi locuințele la Păcuiul lui Soare este, pînă în momentul de față, un fapt singular. Ansamblul descoperirilor arheologice ne arată că nu este vorba de schimbarea caracterului așezării sau de intervenția unor elemente etnice noi, venite din altă parte. În viața așezării de aici nu par să fi intervenit modificări de ordin economic care ar putea justifica situația semnalată. Evident, ne gîndim la modificări de caracter general și nu la prosperitatea realizată de diverși indivizi izolați²³. În schimb, cu oarecare aproximație, acest moment corespunde unei perioade de modificări ale condițiilor naturale din zona unde era situată așezarea. Este vorba de o schimbare a cursului Dunării care a determinat, după toate probabilitățile, și o creștere a umidității solului²⁴.

În aceste condiții, adoptarea noului tip de locuință se dovedește a fi consecința unor schimbări de ordin natural. Importanța acestei observații rezidă în constatarea capacității locuitorilor așezării de a se adapta la noile condiții, alegînd formula constructivă cea mai convenabilă. Este un fapt ce, pe de o parte, confirmă importanța pe care, în unele situații, o au factorii naturali în alegerea tipului de locuință iar, pe de altă parte, subliniază labilitatea unor interpretări care forțează limitele impuse de realitățile obiective, ajungînd la concluzii discutabile.

²¹ Subliniem că pentru Dobrogea, de pildă, începutul secolului VII marchează sfîrșitul oricăror forme de arhitectură superioară, de construcții din zidărie cu mortar, locul lor va fi luat de bordeie, pentru o perioadă lungă de timp.

²² Procesul de degradare, în mare, al culturii materiale de către migratori, subliniat și de Mirecea D. Matei, *Probleme actuale a cercetării istoriei orașului medieval*, în „SCIV”, 21, 1970, 3, p. 458—460.

²³ În acest sens semnalăm, doar pentru a ne manifesta scepticismul față de asemenea interpretări, opinia formulată de V. Hruby, după care bordeiele ar fi fost locuite de săraci, iar locuințele mai puțin adîncite de cei bogați (I. Kudrnač, *op. cit.*, p. 206, nota 35).

²⁴ Vezi D. Vlăceanu, *Debarcaderul și problema poziției geografice...* p. 606—607 și P. V. Coteș, *Scurte considerații morfohidrografice asupra ostrovului Păcuiul lui Soare din Balta Ialomiței*, în „SCIV”, 18, 1967, 4, p. 617 și urm.

¹² În construcția mică s-au descoperit resturi de zgură, bucăți de aramă, precum și un clește mic pentru ținut bucăți de metal în timpul baterii; atelierul nu avea cuptoraș ci o vatră deschisă de dimensiuni mari, flancată de pietre.

¹³ În fotografia de la fig. 2 nu se poate vedea decât o parte a atelierului, cealaltă fiind secționată anterior.

¹⁴ R. Florescu, în comunicarea *Tipuri de bordeie feudale timpurii de la Capidava*, ținută la Institutul de Arheologie al Academiei R.S.R., în anul 1963, făcînd legătura și cu unele bordeie de la Bucov, atrăgînd atenția asupra modului de construcție asemănător celui folosit în construcțiile de lemn din evul mediu românesc.

¹⁵ Cu excepția unor elemente de tehnică de lucru sau de „modă”, în cazul în care sînt sesizabile, credem că nu se pot trage concluzii de acest fel pe baza materialului de construcție folosit. Vezi legăturile care se fac între locuințele din birne și slavi: Jaroslav Kudrnač, *Die slawischen eingetieften Wohnstätten*, în „Origine et débuts des slaves”, VI (Omăgiu Niederle), Praga, 1966, p. 216, citînd și pe L. L. Niederle, *Slovanske starozitni*, în „Život starych Slovanu”, I, 2, Praga, 1913, p. 823 și urm.

¹⁶ I. Nestor, *op. cit.*, p. 375.

¹⁷ Impresie care se formează în chip firesc ținînd cont de faptul că cercetarea arheologică a abordat în primul rînd centrele urbane romane, așezările rurale și cele autohtone din zonele limitrofe fiind mult mai puțin cunoscute.

¹⁸ Jaroslav Kudrnač, *op. cit.*, p. 202.

¹⁹ P. Grimm, *Das Nordwesttor der Vorburg der Pfalz Tilleda*, în „Præhistorische Zeitschrift”, XXXIX, 1961, p. 212 (după I. Kudrnač).

²⁰ Eug. Comșa, *op. cit.*, p. 50; Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 153.